

" Disaggregated Assessment of the Status of Off-Balance Sheet Items in Selected Banks During the Period 1397-1402: A Case Study of the Default Rate"

Ali Reza Mohagheghi¹

Vol. 2
Autumn 2025
P.P: 1-28

Research Paper

Received:
10 September 2024
Accepted:
2 March 2025

Abstract

Off-balance sheet items in banks, including contingent and potential obligations, play a key role in modern banking business. The expansion of off-balance sheet items through the use of committed financial instruments can lead to more accurate targeting and broader inclusion of non-cash banking facilities, thereby improving credit fairness. On the other hand, off-balance sheet items have always been a source of hidden credit risks and have played a crucial role in major financial crises over the past 20 years. The composition of these items varies greatly across different countries, but in Iran, the composition mainly includes guarantees and domestic letters of credit. This study disaggregates the trend of growth and default rate of off-balance sheet items of selected banks during the period 1398 to 1402. For this purpose, micro-level data from the balance sheets of selected banks, including both public and private banks, has been utilized, and the trend in growth, composition, and default rate of these items has been analyzed. Findings show that the ratio of off-balance sheet items to total assets of the banking network has shown an upward trend during this period, increasing from 18% in 1399 to more than 28% in 1403. Among these, guarantees accounted for the largest share of obligations, and the default rate of guarantees was significantly lower compared to letters of credit.

Keywords: Off-balance sheet items, bank guarantees, letters of credit, credit risk, default rate

¹ Faculty of Islamic Studies and Economics, Imam Sadegh University. tehran. Iran
alireza.mohagheghi@gmail.com

ارزیابی تفکیکی وضعیت ارقام زیرخط ترازنامه بانک‌های منتخب طی دوره زمانی ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲: مطالعه موردی نرخ نکول

علیرضا محقق^۱

چکیده

ارقام زیرخط ترازنامه بانک‌ها، شامل تعهدات مشروط و احتمالی هستند که نقشی کلیدی در کسب‌وکار بانکداری مدرن ایفا می‌کنند. گسترش ارقام زیرخط ترازنامه با استفاده از ابزارهای تأمین مالی تعهدی به دلیل امکان نظارت بیشتر و ماهیت غیرنقدی آن می‌تواند منجر به اصابت دقیق‌تر و شمولیت بیشتر تسهیلات بانکی به کسب‌وکارهای کوچک‌تر شده و عدالت اعتباری را - که از اهداف بانکداری اسلامی است - بهبود ببخشد. از سوی دیگر ارقام زیرخط ترازنامه همواره منشأ ریسک‌های پنهان اعتباری بوده و نقش مهمی در بحران‌های مهم مالی در ۲۰ سال اخیر داشته‌اند؛ بنابراین بهره‌گیری از منافع این ابزارها در گرو شناخت و نظارت دقیق بر این ابزارها است. در این پژوهش به بررسی تفکیکی روند رشد و نرخ نکول ارقام زیرخط ترازنامه بانک‌های منتخب طی دوره ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲ پرداخته شده است. برای این منظور، از داده‌های خرد ترازنامه‌های بانک‌های منتخب، شامل بانک‌های دولتی و خصوصی، بهره گرفته شده و روند رشد ریالی و ارزی، ترکیب و نرخ نکول این ارقام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نسبت ارقام زیرخط به کل دارایی‌های شبکه بانکی طی این دوره روند صعودی داشته و از ۱۸٪ در سال ۱۳۹۹ به بیش از ۲۸٪ در سال ۱۴۰۳ رسیده است. در این میان، ضمانت‌نامه‌های ریالی بیشترین سهم از تعهدات را به خود اختصاص داده‌اند همچنین نرخ نکول ضمانت‌نامه‌ها در مقایسه با اعتبارات اسنادی به مراتب پایین‌تر بوده است.

کلیدواژه‌ها: ارقام زیرخط ترازنامه، ضمانت‌نامه بانکی، اعتبارات اسنادی، ریسک اعتباری، نرخ نکول

DOR:.....

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

یکی از عواملی که صورت‌های مالی بانک‌ها را از سایر مؤسسات متفاوت می‌سازد اقلام احتمالی و تعهدات مشروطی است که از معاملات متداول بانک‌ها ناشی و در زمان وقوع در حساب‌ها به‌عنوان تعهد یا دین شناسایی نمی‌شود. این اقلام که بخش قابل توجهی از کسب و کار بانک را تشکیل می‌دهند، اثر عمده بر میزان ریسکی دارند که یک بانک در معرض آن است (علی‌ممد، ۱۳۸۲)؛ به این‌گونه اقلام، «اقلام زیرخط ترازنامه» می‌گویند. هرچند اقلام زیرخط ترازنامه در میان کشورها و حتی میان بانک‌ها متناسب با سازمان اقتصادی و نوع کسب و کار آن‌ها متفاوت است؛ اما توان آن‌ها در پنهان نمودن ریسک‌های خود با استفاده از این اقلام مشترک است.

از سوی دیگر اقلام زیرخط ترازنامه به‌عنوان یک فناوری مالی در صورت طراحی صحیح و نظارت دقیق منجر به کاهش هزینه‌های تأمین ملی، اصابت دقیق‌تر اعتبارات و به‌تبع کاهش دغدغه‌های شرعی تسهیلات، تسهیل در معاملات و اطمینان در تجارت خواهد شد. بهره‌گیری کارآمد از ابزارهای تعهدی موجود مانند اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه‌های ریالی می‌تواند زمینه توسعه ابزارهای نوین تأمین مالی تعهدی را فراهم نموده و به کاهش تنگنای نقدینگی و افزایش شمولیت و عدالت اعتباری کمک کند. از سوی دیگر درآمد بانک در این نوع فعالیت‌ها در اصل کارمزدی است و بسیاری از شبهات فقهی تسهیلات نقدی را ندارد. مواردی که در راستای اهداف بانکداری بدون ربا و اقتصاد اسلامی است.

ترکیب اقلام زیرخط در ایران بسیار متفاوت و ساده‌تر از بانک‌های بزرگ بین‌المللی است. عمده اقلام زیر خط در ایران شامل: انواع ضمانت‌نامه‌ها و اعتبارات اسنادی (عمدتاً اعتبارات اسنادی داخلی) است و اقلام دیگری مانند وجوه اداره شده یا ضمانت اوراق و سایر قراردادها سهم بسیار اندکی از این اقلام را دارند.

بررسی ترازنامه بانک‌های شبکه بانکی ایران طی سال‌های اخیر و داده‌های بانکی ارائه شده توسط بانک مرکزی نشانگر حرکت معنادار شبکه بانکی به‌خصوص پس از جدیت بانک مرکزی در اجرای سیاست محدودیت مقداری ترازنامه به سمت افزایش سهم اقلام تعهدی (زیرخط) است. مطابق این آمار نسبت اقلام زیرخط به کل دارایی شبکه از تنها در ۳ سال و طی اجرای محدودیت‌های مقداری بیش از ۵۰٪ رشد داشته و از ۱۸٪ در ابتدای سال ۱۴۰۰ به بیش از ۲۸٪ در ابتدای سال ۱۴۰۳ رسیده است همچنین

نسبت اقلام زیرخط شبکه بانکی به کل نقدینگی در ابتدای سال ۱۳۹۹ حدود ۰.۲۷٪ بوده در ابتدای سال ۱۴۰۳ این نسبت به ۰.۵۳٪ رسیده است (داده های بانک مرکزی).

رشد سریع این اقلام در صورتی که همراه با نظارت و رصد دقیق نباشد می تواند محلی برای انباشت ریسک پنهان اعتباری و نقدینگی بوده و در تکانه های اقتصادی منجر به بحران جدی در سیستم بانکی و اقتصاد شود. قابل توجه است که تفاوت در نوع و ساختار اقلام زیرخط میان ایران و بانک های بین المللی هر گونه پژوهش بدون توجه به این تفاوت ها را خدشه دار می نماید. وجود اقلام ارزی امهالی متعدد در زیرخط ترازنامه که همراه با افزایش قیمت ارز تجدید ارزیابی شده و افزایش موهومی در این اقلام ایجاد می کند، تفکیک ارزی و ریالی این اقلام در هر تحلیلی را اقتضا می کند. در همین راستا و به منظور رصد این اقلام، در پژوهش حاضر به بررسی تفکیکی این اقلام و وضعیت نکول آن ها با استفاده از داده های خرد ترازنامه ای پرداخته شده است.

روش شناسی

پژوهش حاضر با استفاده از روش مطالعه موردی صورت گرفته است. مراحل اجرای این روش در جدول زیر نشان داده شده است.

ردیف	مراحل	توضیح
۱	طراحی پژوهش	بیان مسئله در رابطه با یک مورد خاص و ادامه تعیین اهداف و طراحی سؤالات
۲	نمونه گیری	تمرکز روی مورد خاص به صورت هدفمند
۳	جمع آوری داده	جمع آوری داده های کمی و کیفی یا ترکیبی مربوط به مورد خاص
۴	تحلیل داده	تمرکز پژوهشگر بر یافته های مربوط به دواير اطراف محاط بر مورد و تأثیر آن ها
۵	بحث و نتیجه گیری	جمع بندی کلی از نتایج و ارائه پیشنهاد

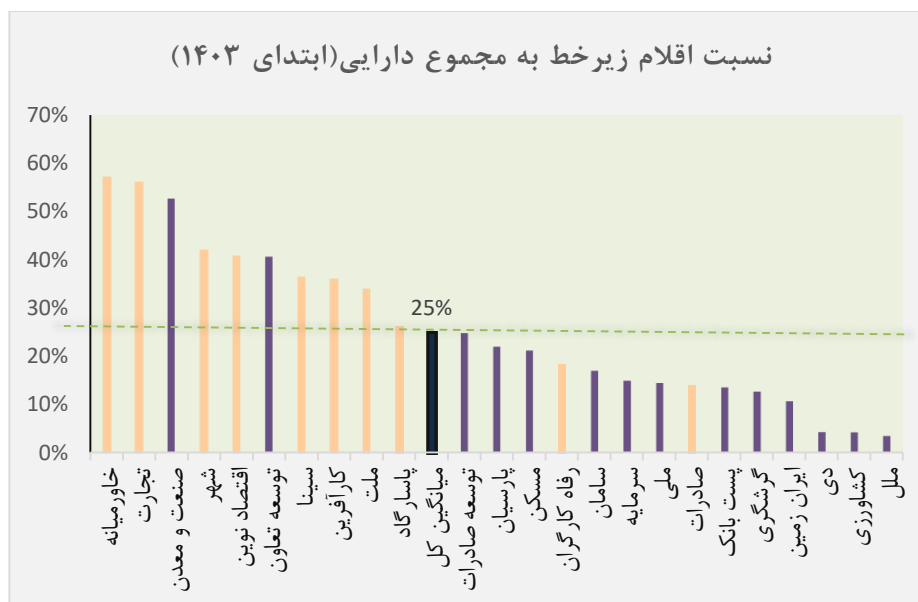
Case study

مراحل انجام پژوهش در روش مطالعه موردی

منبع: (قاسمی، ۱۴۰۰)

طراحی: در بخش مقدمه و ادبیات موضوع به طراحی پژوهش، سؤال اصلی و هدف از اجرای آن پرداخته شده است.

نمونه‌گیری: در گام بعدی با بررسی صورت‌های مالی تک‌تک بانک‌های پذیرفته شده در بازار سرمایه (دریافت از سایت کدال) و رتبه‌بندی آن‌ها به ترتیب سهم اقلام زیرخط از کل دارایی‌های آن‌ها تمام بانک‌هایی که سهم این اقلام در ترازنامه آن‌ها بیش از میانگین کل بوده است انتخاب شدند. در ادامه و با مشورت نخبگان بانکی از میان بانک‌های منتخب دو بانک صنعت و معدن و توسعه تعاون به دلیل کوچک بودن حجم دارایی بانک و برخی ابهامات در صورت‌های مالی از نمونه حذف و دو بانک بزرگ و دولتی رفاه کارگران و صادرات جایگزین شدند. به این ترتیب نمونه شامل ۶ بانک خصوصی: خاورمیانه، شهر، اقتصاد نوین، توسعه تعاون، سینا، کارآفرین، ملت، تجارت، ملل، صادرات و صادرات نوین، سینا، کارآفرین و پاسارگاد و همچنین ۴ بانک دولتی شامل: تجارت، ملت، رفاه کارگران و صادرات می‌باشد. بانک‌های بزرگی نظیر سپه، ملی و مسکن به دلیل عدم انتشار عمومی صورت‌های مالی یا نقص در صورت‌های مالی ۵ سال اخیر به ناچار در نمونه قرار نگرفتند.

منبع: داده‌های مستخرج از صورت‌های مالی - کدال

جمع‌آوری داده: در این مرحله با دریافت و بررسی صورت‌های مالی و یادداشت‌های توضیحی مرتبط، داده‌ها در نرم‌افزار اکسل وارد و مرتب شده سپس نسبت‌ها و نمودارهای مدنظر پژوهش از آن‌ها استخراج شد.

تحلیل داده: در مرحله تحلیل با توجه به تحولات اقتصاد کلان و سیاست‌های پولی و نظارتی اعمال شده بانک مرکزی در طی سال‌های مورد مطالعه (۱۴۰۲-۱۳۹۸) اطلاعات با تفکیک دولتی-خصوصی و همچنین تفکیک اقلام ارزی و ریالی بررسی شدند. در نهایت نرخ نکول تفکیکی این اقلام محاسبه شد. نتیجه‌گیری و پیشنهاد: نهایتاً با استفاده از نتایج تحلیل‌ها، پیشنهادها متناسب با ماهیت و وضعیت اقلام ارائه خواهد شد.

مرور ادبیات

در این بخش به معرفی اقلام زیرخط ترازنامه شبکه بانکی در ایران و برخی از کشورها پرداخته و مفهوم نکول و نرخ نکول را بیان خواهد شد.

اقلام زیر خط ترازنامه

اقلام زیرخط ترازنامه اقلام احتمالی و تعهدات مشروطی هستند که به دلیل ماهیت غیرقطعی خود در بخش دارایی و بدهی ترازنامه قرار نمی‌گیرند. این اقلام در زیر خط مجموع دارایی و بدهی‌ها گزارش می‌شوند.

در آغاز دهه ۱۹۸۰ فعالیت‌های غیر واسطه‌گری مالی و نوآوری‌های مالی منجر به تمایل بیشتر بانک‌ها به طراحی و ارائه ابزارهای نوین مالی شد. این دگرگونی مالی، کسب و کار سنتی بانک‌ها یعنی جمع‌آوری سپرده‌ها و اعطای وام با نرخ‌های بهره بالاتر را به چالش کشید و موجب نوسانات نامنظم مالی گردید. ضمن اینکه آن‌ها شروع به تبدیل به اوراق بهادار نمودن وام‌ها کردند، این نوع از فعالیت‌های غیرسنتی مانند فعالیت‌های کارمزدی و درآمدهای حق‌الزحمه‌ای، درآمدهای تجاری و دیگر درآمدهای غیربهره‌ای، به عنوان فعالیت‌های خارج از ترازنامه طبقه‌بندی شده‌اند (مدرس & طالع فرد، ۱۳۸۵).

به‌طور کلی می‌توان گفت که رشد اقلام زیرخط ترازنامه منوط به تغییر شرایط در سمت عرضه و تقاضای این اقلام است. منظور از سمت عرضه این اقلام بانک‌های ارائه‌دهنده این خدمات هستند؛ میزان تمایل بانک‌ها به عرضه این خدمات در گرو نرخ‌های کارمزد این خدمات، میزان ریسک‌های موجود در بازار این اقلام، میزان تفاوت در سخت‌گیری‌های مقرراتی در مورد اقلام بالا و پایین خط برای مثال در

نرخ‌های ذخیره‌گیری یا حق بیمه سپرده و نهایتاً شدت محدودیت‌های بالای خط می‌باشد. در سمت تقاضای اقلام زیر خط نیز ساختار اقتصادی (حجم اقتصاد دولتی)، وضعیت نوسانات نرخ‌های سود و شدت اثر آن بر بنگاه‌ها، بازارهای مالی شفاف و عمیق و میزان اشاعه دانش بهره‌گیری از این ابزارها از مهم‌ترین موارد اثرگذار و تعیین‌کننده در سطح تقاضای این‌گونه ابزارها هستند.

شاید بتوان عوامل عدم گسترش اقلام زیرخط در شبکه بانکی ایران به نسبت بانک‌های توسعه‌یافته را در چند مورد خلاصه نمود:

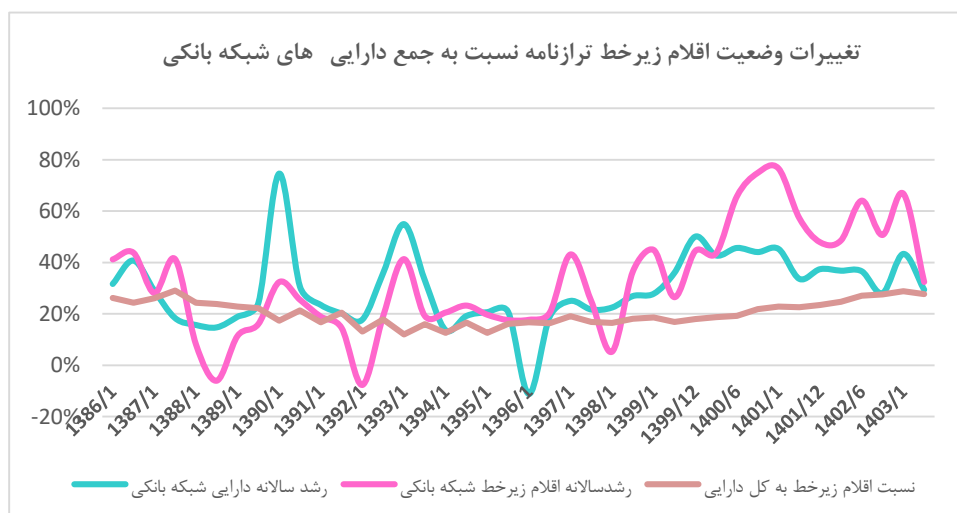
دولتی بودن اقتصاد و شبکه بانکی و انگیزه اندک این بخش برای مدیریت ریسک و بهره‌گیری از ابزارهای نوین و نوآوری‌های مالی.

تحریم‌های بانکی: تحریم‌های دهه ۹۰ و به خصوص تحریم‌های بانکی که منجر به کاهش شدید تجارت و پرداخت رسمی ایران در تجارت بین‌الملل شد از دلایل مهم کاهش صدور اعتبارات اسنادی تجاری بین‌المللی دانست. اعتبارات اسنادی بین‌المللی تا قبل از تحریم‌های بانکی بخش مهمی از اقلام زیرخط در شبکه بانکی بود. امروز اعتبارات اسنادی داخلی جایگزین آن شده‌اند.

عمق اندک بازارهای مالی: بخش قابل توجه از اقلام زیرخط ترازنامه بانک‌های خارجی مربوط به مشتقات و وام‌های اوراقی شده‌ای است که با شرایط مشخصی در بازارهای مالی به فروش می‌رسد. ظرفیت بازارهای مالی برای جذب حجم قابل توجهی از این‌گونه اوراق بدون تغییر قابل توجه در پارامترهای کلیدی آن مانند انواع نرخ سود شرط اساسی برای رواج یافتن فعالیت‌های مذکور در شبکه بانکی است. عمق کم بازارهای مالی ایران منجر به آن شده که اقتصاد ایران در تأمین مالی خود از طریق انتشار انواع اوراق دچار محدودیت‌هایی باشد. همچنان که بیان شد بخش قابل توجه از اقلام زیرخط بانک‌ها در بازار ثانویه تبادل می‌شوند و در صورت فقدان بازار مالی عمیق بانک‌ها نیز نخواهند توانست بدون محدودیت اقلام زیرخط خود منبسط کنند.

سطح اندک تأمین مالی از بستر اوراق شرکتی: رکن ضمانت از الزامات انتشار اوراق شرکتی است. رکنی که توسط ضمانت‌نامه بانک‌ها تأمین می‌شود. به عبارت دیگر اقبال بیشتر به انتشار این‌گونه اوراق به معنای صدور بیشتر ضمانت‌نامه‌های بانکی است و بالعکس. دلایل مختلفی از جمله نرخ‌های پایین‌تر تسهیلات بانکی، دشواری فرایند تأمین مالی از بازار سرمایه، هزینه بالای فرایند انتشار اوراق،

محدودیت‌های صدور ضمانت‌نامه بانکی، عمق اندک بازار و حساسیت بالای نرخ سود بازار به عرضه بیشتر اوراق و... منجر به انتشار اندک اوراق شرکتی در ایران شده است. با این وجود طی ۴ سال اخیر با اعمال سیاست کنترل مقداری ترازنامه بانک‌ها و سایر عوامل اقتصادی در تکاپوی یافتن راهکارهایی برای جبران کمبود تسهیلات نقدی و تنگنای نقدینگی به استفاده از تامین مالی اعمده از بستر ارقام زیرخط ترازنامه شبکه بانکی رو آورده اند. نمودار زیر روند صعودی این ارقام طی ۵ سال گذشته را نشان می‌دهد

طبق این نمودار تا قبل از سال ۱۳۹۰ و شدت گرفتن تحریم‌های مالی سهم این ارقام به دلیل وجود اعتبارات اسنادی بین‌المللی از کل دارایی‌ها در کانال ۲۰ تا ۳۰ درصد بود. با آغاز تحریم‌ها و از سال ۹۰ تا ۹۹ این سهم در نرخ‌های زیر ۲۰ درصد تثبیت شد اما با آغاز اعمال محدودیت‌های مقداری ترازنامه و به سبب رشد اعتبارات اسنادی داخلی و ضمانتنامه‌های ریالی این نسبت روند فزاینده‌ای را آغاز کرده و در ابتدای سال ۱۴۰۲ به حدود ۲۵ و در صورت‌های مالی ابتدای سال ۱۴۰۳ به نزدیک ۳۰٪ رسیده است. ارقام زیرخط متداول داخلی

نوع اقلام زیر خط و حجم آن‌ها در کشورهای مختلف و حتی میان بانک‌های متفاوت در یک کشور متفاوت است و بسیار به اندازه بانک، سندهای ریسک بانک و فضای قانون گذاری دارد. عمده اقلام موجود در زیرخط شبکه بانکی ایران شامل انواع ضمانت‌نامه و اعتبارات اسنادی است.

ضمانت‌نامه‌ها ۱

ضمانت‌نامه بانکی عبارت است از: «تعهد غیر قابل بازگشت یک بانک به پرداخت وجه مورد ضمانت در صورت عدم ایفای قرارداد توسط یک شخص ثالث». این شخص ثالث فروشنده یا متعهد انجام قرارداد می باشد (مزینی & مهاجری تهرانی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۸). به طور کلی بانک‌ها می توانند وام یا سایر تعهدات مالی مانند اوراق را برای مشتری تضمین کنند. در صورت نکول ضمانت شونده، بانک مسئول بازپرداخت می شود. تا قبل از نکول ضمانت شونده، این ضمانت‌نامه یک بدهی احتمالی برای بانک بوده و به عنوان دارایی یا بدهی در ترازنامه ثبت نمی شود.

ارکان یک ضمانت‌نامه به شرح زیر است:

متقاضی (مضمون‌عنه): فردی که درخواست صدور ضمانت‌نامه را به بانک می دهد.

ذی نفع (مضمون‌له): کسی که ضمانت‌نامه را تحویل می گیرد.

وجه الضمان: مبلغ مشخص شده در ضمانت‌نامه

ضامن (ضمانت کننده): بانک

سررسید: تاریخ انقضای ضمانت‌نامه که متقاضی باید تا آن موقع به تعهد خود کامل عمل کرده باشد.

عنوان برگه ضمانت‌نامه: موضوع ضمانت‌نامه بانکی

انواع ضمانت‌نامه‌های متداول عبارت‌اند از:

ضمانت‌نامه شرکت در مناقصه: برای اطمینان از قصد خرید توسط پیشنهاددهنده و تناسب توان اعتباری

و مالی پیشنهاددهنده در مناقصه صادر می شود.

ضمانت‌نامه حسن انجام کار: براساس این ضمانت‌نامه، بانک صادرکننده ضمانت‌نامه متعهد می شود

در صورتی که ضمانت دهنده تعهدات خود را براساس شرایط قرارداد انجام ندهد با اولین درخواست کتبی

خریدار وجه ضمانت را به او یا به حواله کرد او پرداخت نماید (مزینی & مهاجری تهرانی، ۱۴۰۱، ص.

۲۳۹).

ضمانت‌نامه پیش‌پرداخت: در برخی موارد فروشنده کالا قبل از تحویل یا ارسال کالا برای خریدار درخواست می‌کند تا قسمتی از مبلغ کالا پرداخت شود

ضمانت‌نامه استرداد کسور وجه‌الضمان: در بعضی از قراردادها مقرر می‌گردد که مقداری از وجه قرارداد نزد خریدار به عنوان تضمین حسن انجام کار تا مدتی باقی بماند. مقاطعه کاران هنگامی که به انجام کامل قرارداد نزدیک می‌شوند ممکن است به علل مختلفی برای پایان کار نیاز به آن نقدینگی داشته باشند، لذا از خریدار درخواست میکنند که وجه‌الضمان را به آن‌ها پرداخت نماید در عوض ضمانت‌نامه‌ای را تحویل خریدار دهند. به این ضمانت‌نامه، ضمانت‌نامه استرداد کسور وجه‌الضمان می‌گویند (مزینی & مهاجری تهرانی، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۱).

اعتبارات اسنادی یا LC

بعد از جنگ جهانی دوم و با شدت گرفتن روند جهانی سازی و توسعه تجارت جهانی اعتماد و اطمینان نسبت به تبادلات مالی و ایفای تعهدات توسط طرفین معامله برای تجارت جهانی موضوعیت جدی‌تری یافت. این مسئله برای کشورهای صنعتی و پیشرفته که محصولات خود را به کشورهای ضعیف یا در حال توسعه که اعتبار به نسبت کمتری داشتند موضوعیت بیشتری داشت. به همین منظور کشورهای صنعتی اقدام به ابداع ابزاری به نام اعتبار اسنادی نمودند. تا به امروز مدل اعتبارات اسنادی بسیار توسعه یافته و برای موارد گوناگون کاربرد دارد به طوری که امروز اعتبارات اسنادی مهم‌ترین شیوه پرداخت در تجارت بین‌الملل است (مزینی & مهاجری تهرانی، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۰) بنا بر تعریف FDIC: «اعتبار نامه سندی است که توسط یک بانک از طرف مشتری خود صادر می‌شود و به شخص ثالث اجازه می‌دهد تا با ارائه اسناد و مدارک ذکر شده در متن قرارداد اقدام به دریافت مستقیم پول از بانک نماید و همزمان حساب مشتری نسبت به بانک خود بدهکار شود.» اعتبار اسنادی نوعی تعهد مشروط است و در یک تقسیم‌بندی به چهار نوع اساسی تقسیم می‌شود: مسافران، فروخته شده برای پول نقد، تجاری و اعتبارات اسنادی آماده به

Letters of Credit

Travelers Letters of Credit

Sold for Cash Letters of Credit

Commercial Letters of Credit

کار (FDIC, 2024). همچنان که گفته شد در ایران اعتبارات اسنادی عمدتاً از نوع اعتبارات اسنادی داخلی-ریالی هستند که دو کارکرد تسهیل مبادله و تامین مالی را به طور همزمان ایفا میکنند. به طور معمول گروه‌هایی که در یک اعتبار اسنادی از آن‌ها نام‌برده می‌شود به‌قرار زیر هستند: خریدار یا متقاضی گشایش اعتبار که ابتدائاً از بانک خود درخواست گشایش اعتبار به نفع فروشنده می‌کند.

بانک گشایش‌کننده که بنابه درخواست متقاضی، اعتبار را گشایش نموده و برای بانک کارگزارش در کشور فروشنده ارسال می‌نماید تا آن بانک این اعتبار را به فروشنده ابلاغ نماید. در مراحل بعدی پس از تأیید مدارک فروشنده توسط بانک ابلاغ‌کننده، مدارک به این بانک ارسال می‌شود و بانک آن را به تأیید خریدار رسانده و اعتبار را به بانک ابلاغ‌کننده پرداخت می‌نماید و طرف حساب خریدار می‌شود. فروشنده یا ذی‌نفع اعتبار که پس از دریافت اطلاعات اعتبار گشایش شده باذقت آن را با قرارداد تطبیق می‌دهد و در صورت تطبیق مقدمات ارسال کالا و تهیه مدارک مورد نیاز را در دستور قرار می‌دهد. در نهایت با تکمیل مدارک مورد نیاز در قرارداد و ارائه آن به بانک ابلاغ‌کننده درخواست دریافت مبلغ را ثبت می‌کند.

بانک ابلاغ‌کننده وظیفه ابلاغ اعتبار گشایش شده و شرایط آن را به فروشنده یا ذی‌نفع اعتبار دارد. همچنین در مرحله بعد، بانک ابلاغ‌کننده باید مدارک مذکور در قرارداد (مانند مدارک حمل، تاییدیه‌های مختلف، اسناد گمرکی، بیمه و...) را که توسط فروشنده تامین می‌شود را دریافت، بررسی و با قرارداد تطبیق دهد و در صورت تأیید مدارک اقدام به پرداخت اعتبار و ارسال اسناد به بانک گشایشگر نماید (مزینی & مهاجری تهرانی، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۲).

اعتبارات اسنادی مدت‌دار

علاوه بر اقلام تعهدی زیر خط یک ردیف در بخش سایر دارایی‌ها و در مقابل آن سایر بدهی‌ها تحت عنوان بدهکار یا بستانکار بابت اعتبارات اسنادی مدت‌دار گزارش می‌شود که هرچند در بالای خط ثبت حسابداری شده اما ماهیت تعهدی دارد. به‌موجب اهمیت این قلم و حجم قابل اعتنای آن در ادامه توضیحی مختصر از مکانیزم آن بیان شده و در تحلیل‌های آماری و کمی به آمار اقلام تعهدی اضافه خواهد شد.

13	1	1	1	1	1	ترکیب تعهدات ریالی
97	398	399	400	401	402	

Standby Letters of Credit

10	7.	8.	8.	6.	6.	سهام اعتبارات اسنادی مدت دار از کل تعهدات بانک های منتخب (ابتدای ۱۴۰۲)
.11%	02%	55%	79%	23%	31%	

یافته های پژوهش (مستخرج از یادداشت های توضیحی صورت های مالی حسابرسی شده) در یک تقسیم بندی اعتبارات اسنادی به دود سته اعتبارات اسنادی دیدار و مدت دار تقسیم می شوند. اعتبارات اسنادی دیداری اعتباری است که پرداخت وجه کالا به فروشنده توسط بانک بلافاصله پس از تسلیم اسناد تحویل از سوی فروشنده و تأیید توسط بانک و مشتری صورت می پذیرد. اعتبارات اسنادی مدت دار (یوزانس اعتباری) که پرداخت وجه توسط بانک به فروشنده به مدت معینی بعد از ارائه اسناد مورد قبول (با بهره لازم) در سررسید مربوطه انجام می پذیرد.

در مورد اعتبارات اسنادی مدت دار، مطابق استانداردهای گزارش دهی شبکه بانکی ایران، پس از آنکه خریدار اسناد و مدارک لازم را به بانک تسلیم کرد و این اسناد مورد تأیید بانک و خریدار قرار گرفت و این تعهد احتمالی و مشروط تبدیل به یک بدهی آتی و قطعی برای مشتری و بانک می شود. در این شرایط اعتبارات اسنادی مدت دار از پایین خط به بالای خط منتقل شده و به صورت دوطرفه در بخش سایر دارایی ها و سایر بدهی ها ثبت حسابداری می شوند. در صورت پرداخت سند تا زمان سررسید از سوی خریدار، این سند از دو طرف خط می خورد. در صورتی که خریدار در سررسید نکول کند، بانک باید در سررسید از محل بدهکاران بابت اعتبارات اسنادی پرداخت شده تعهد خریدار را ایفا کند. در این صورت تعهد به سرفصل تسهیلات بابت اعتبارات اسنادی پرداخت شده منتقل می شود و دستورالعمل های مرتبط با آن در مورد طبقه بندی تسهیلات، نرخ جریمه و ذخیره گیری اعمال می شود.

وجوه اداره شده

بانک ها به عنوان واسطه گران مالی عامل پرداخت تسهیلات مورد نظر وزارت خانه ها، ادارات و شرکت ها به مشتریان و کارکنان و کلیه کسانی هستند که از طرف آن ها به بانک معرفی شوند، بانک ها همچنین مسئول و صول اقساط و تسهیلات در سررسید بوده و طبق قرارداد در صدی از سود تسهیلات و همچنین جرایم دیرکرد اقساط این نوع تسهیلات به عنوان کارمزد خدمات ارائه شده به بانک ها تعلق می گیرد (حنیفه؛ ۱۳۸۸).

اقلام زیر خط ترازنامه در سایر کشورها

همچنان که در قبل گفته شد ترکیب اقلام زیرخط ترازنامه ممکن است در کشورهای مختلف و متناسب با استانداردهای گزارشگری مصوب نهاد ناظر آن کشورها متفاوت باشد. علاوه بر این بانک‌های موجود در یک شبکه واحد نیز ممکن است بنا بر مدل کسب و کار خود و سند اشتباهی ریسک خود، ترکیبات متفاوتی از اقلام زیرخط را ایجاد کنند؛ بنابراین تحلیل آثار و نتایج این اقلام و استفاده از پژوهش‌های انجام شده در کشورهای مختلف باید با توجه به این نکته باشد. در ادامه و برای نمونه ترکیب اقلام اصلی زیر خط چند کشور که صراحتاً در مقالات معتبر آنان آمده است را ذکر می‌کنیم.

اصلی‌ترین اقلام خارج از ترازنامه بانک‌های تجاری آمریکایی شامل: انواع تعهدات وام، ضمانت‌نامه‌ها، انواع مشتقات مالی، ضمانت‌نامه‌ها و وام‌های اوراق شده. انواع دیگری از اقلام مانند قراردادهای فوروارد، نرخ بهره سواپ و... نیز در برخی موارد در ردیف‌های مجزا گزارش می‌شوند. اسناد FASB و کمیته بال با پیش‌فرض این اقلام نوشته می‌شود.

در شبکه بانکی هند نیز اقلام زیرخط شباهت زیادی به بانک‌های آمریکایی دارد. اقلام اصلی زیرخط ترازنامه بانک‌های هند عبارت‌اند از: مشتقات مالی، تعهدات وام، فعالیت‌های اوراق بهادار و البته برخی درآمدهای مبتنی بر کارمزد است (Pushkala, Mahamayi, & Venkatesh, 2017). مهم‌ترین اقلام زیرخط بانک‌ها در کشور چک علاوه بر تعهدات و ضمانت‌نامه‌ها عبارت است از: معاملات اسپات اثبت خدمات مشاوره مالی و خدمات مرتبط با امانت‌داری است (Bučková, 2011). در بانک‌های اردن علاوه بر تعهدات وام و سایر تعهدات مرتبط بانک اقلامی مثل قراردادهای سواپ و سایر ابزارهای مدیریت ریسک و اطلاعات مبادلات ارزی نیز ارقام قابل توجهی دارند (Sarlak & Fatemeh, 2016).

تعهدات وام

تعهد وام‌اندی است که توسط یک وام‌دهنده مانند بانک یا هر نهاد مالی دیگری به نفع اشخاص یا شرکت‌ها صادر می‌شود و نشانگر تعهد آن وام‌دهنده به اعطای میزان مشخصی از وام تحت شرایط مندرج به طرف قرارداد است (kagan, 2020).

spot

Loan commitment

مشتقات و اوراق

در طول دوره ۱۹۹۲-۱۹۹۹ در شبکه بانک های کشورهای توسعه یافته استفاده از قراردادهای مشتقه شدت گرفت که عامل اصلی، رشد فعالیت های خارج از ترانزنامه (درکل) بوده است. در این دوره، همه اقسام قراردادهای مشتقه (فورواردها، آتی ها، سوپ ها و اختیارهای معامله) دارای رشد چشمگیری بوده اند (کریمی & شجاع، ۱۳۹۴، ص. ۳۹۸).

نرخ نکول

«نرخ نکول»^۱ به درصد وام ها یا تعهدات مالی اشاره دارد که در یک دوره مشخص توسط وام گیرندگان بازپرداخت نمی شوند و به عنوان «عدم ایفای تعهدات»^۲ طبقه بندی می شوند. این نرخ معیاری کلیدی برای سنجش «ریسک اعتباری»^۳ در سیستم های بانکی و مالی است و بر اساس استانداردهای حسابداری و نظارتی بین المللی محاسبه می شود. (Brealey, Myers, & Allen, 2020)

نرخ نکول از تقسیم ارزش تعهدات یا وام های نکول شده به کل سبد وام یا تعهدات به دست می آید. در اقسام تعهدی یا زیرخط، در صورت نکول مشتری این اقسام به بالای خط آمده و در ردیف بدهکار بابت اعتبارات اسنادی/ضمانت نامه/سایر اقسام دسته بندی می شوند. طبق استانداردهای بازل ۳ وام های فعال به کلیه تسهیلات اعطاشده اشاره دارد که در جریان بازپرداخت هستند و هنوز به طور کامل تسویه نشده اند، خواه مشتری به تعهدات خود عمل کرده باشد یا خیر (Basel III, 2017). محاسبات پژوهش حاضر نرخ نکول از تقسیم مجموع اقسام تعهدی نکول شده (موجود در بالای خط) به کل تعهدات (نکول شده و نکول نشده) به دست آمده است.

$$\text{نرخ نکول} = [\text{تعهدات نکول شده} / \text{کل تعهدات فعال (نکول شده + جاری)}] * ۱۰۰\%$$

پیشینه پژوهش

در این قسمت به بررسی ادبیات علمی پیرامون فعالیت های خارج از ترانزنامه شبکه بانکی پرداخته خواهد شد.

پژوهش های بین المللی

۱Default Rate

۲Default

۳Credit Risk

در بسیاری از مطالعات هدف از گسترش فعالیت‌های خارج از ترازنامه را توسعه و تنوع منابع درآمدی بانک و تغییر الگوی ساختار درآمد بانک برشمرده‌اند؛ در این مقالات همچنین به بررسی ارتباط توسعه این گونه فعالیت‌ها با تغییر در انواع ریسک‌ها و نسبت‌های احتیاطی بانک پرداخته شده است و در هیچ کدام به طور خاص به بررسی نرخ نکول اعتبارات اسنادی و ضمانت‌نامه پرداخته نشده است.

بوید و گراهام (۱۹۸۶) ریسک‌های مرتبط با تنوع بخشی بانک‌ها به فعالیت‌های غیربانکی را برای دوره ۱۹۸۳-۱۹۷۱ بررسی کردند. آن‌ها دریافتند که سطح ارتباط بین ریسک و شکستگی و فعالیت‌های غیربانکی زمانی افزایش می‌یابد که مقررات دقیقی در مورد فعالیت‌های غیربانکی وجود نداشته باشد (Boyd & Graham, 1986).

حسن (۱۹۹۳) رابطه بین فعالیت‌های OBS و ریسک بازار بانک‌های تجاری بزرگ ایالات متحده را بررسی کرد. او دریافت که فعالیت‌های OBS با کاهش ریسک کل به تنوع کلی ریسک پرتفوی بانک کمک می‌کند. با این وجود، اقلام OBS بر ریسک سیستماتیک شبکه بانکی تأثیر نمی‌گذارد (Hassan, 1993). چادری (۱۹۹۴) در ایالات متحده بررسی با استفاده از یک مدل دو مرحله‌ای، تأثیر فعالیت‌های OBS را بر قرار گرفتن بانک‌های تجاری در معرض ریسک بازار کرد. او دریافت که بانک‌های بزرگتر در مقایسه با بانک‌های کوچکتر در مدیریت ریسک نرخ بهره کارآمدتر هستند (Chaudhry, 1994). لپیت و همکاران (۲۰۰۵) دریافتند که بانک‌هایی که فعالیت‌های درآمدی بدون بهره خود را گسترش داده‌اند، سطح ریسک بالاتری نسبت به بانک‌هایی که عمدتاً فعالیت‌های واسطه‌گری سنتی را حفظ کرده‌اند، تجربه می‌کنند.

سلیمان التحت و محمد ابونقیر (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای تأثیر فعالیت‌های خارج از ترازنامه را بر ریسک بانکی و رشد درآمد بانک‌های تجاری اردن بررسی کردند. این مطالعه بر روی نمونه‌ای متشکل از ۱۳ بانک تجاری پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار امان طی دوره ۲۰۱۴-۲۰۱۰ تکیه دارد. در این پژوهش تغییرات حجم اقلام زیرخط بانک‌های مذکور به‌عنوان متغیر مستقل و ریسک اعتباری، کفایت سرمایه، ریسک بازار، ریسک نقدینگی، ریسک اهرمی و رشد درآمد به‌عنوان متغیرهای وابسته در نظر گرفته شدند. نتایج حاصل از تحلیل مدل‌های رگرسیونی نیز نشان داد که فعالیت‌های خارج از ترازنامه بانک‌های تجاری اردن دارای تأثیر منفی بااهمیت آماری بر کفایت سرمایه هستند و این فعالیت‌ها تأثیر مثبت معناداری آماری

بر ریسک های بازار، نقدینگی دارند. در نهایت، این مطالعه نشان داد که هیچ اثری از فعالیت های خارج از ترانزنامه در مورد ریسک های اعتباری و ریسک های اهرمی وجود ندارد. (Al-Tahat & AbuNqi, 2016)

پژوهش های داخلی

در میان پژوهش های داخلی نیز هیچ پژوهشی به طور خاص به نرخ نکول ارقام اصلی زیرخط پرداخته است. در چند پژوهش با استفاده از مدل رگرسیون چندمتغیره و بدون تفکیک داده های ارزی ریالی به بررسی اثر گسترش این ارقام بر ریسک و شاخص های سودآوری بانک پرداخته شده است.

پیردستان، دلیری و زمان پور (۱۳۹۸) طی مقاله ای تحت عنوان «بررسی میزان تأثیر ایجاد تعهدات و ارقام زیرخط ترانزنامه بر ریسک بانک های تجاری ایران» و با استفاده از رگرسیون چندمتغیره و روش داده های ترکیبی به آزمون تجربی اثر ارقام مذکور بر ریسک بانک های تجاری پرداخته است. در این پژوهش داده های ۱۸ بانک در دوره زمانی ۱۳۹۶-۱۳۸۶ مورد بررسی بوده اند.

نتایج این بررسی در ۳ محور دسته بندی شده است: اول آنکه توسعه فعالیت های خارج از ترانزنامه اثر مثبت و معنی داری بر ریسک بانک ها دارد. دوم، توسعه این گونه فعالیت ها به دلیل تنوع بخشی به عملیات های درآمدزای بانک منجر به بهبود عملکرد و افزایش سودآوری شده است. سوم، میان مالکیت بانک و میزان اقبال آن بانک به فعالیت های خارج ترانزنامه ارتباط معناداری است؛ به عبارتی دولتی بودن بانک منجر به اقبال کمتر به اینگونه فعالیت ها شده است (پیردستان، دلیری، & زمان پور، ۱۳۹۸).

دولو، قلری و صفری (۱۳۹۶) با استفاده از داده های ۱۰ بانک بورسی در بازه زمانی ۱۳۸۸-۱۳۹۴ به بررسی اثر ارقام خارج از ترانزنامه بر ۴ مولفه ریسک، اهرم مالی، نقدینگی و سودآوری پرداختند. در این پژوهش با استفاده از رگرسیون داده های ترکیبی نشان داده شد که ارقام خارج از ترانزنامه ارتباط چندانی با ریسک و نقدینگی بانک ندارند و عمده اثر آن بر سودآوری و اهرم مالی است. این در حالی است که کمتر پژوهشی اثر ارقام زیرخط بر ریسک را نفی می کند. منظور از ارقام خارج از ترانزنامه در این پژوهش همان ۳ قلم اصلی اعتبارات اسنادی، ضمانت نامه ها و وجوه اداره شده می باشد. از مزیت های این پژوهش بررسی تفکیکی این سه قلم اصلی است. مطابق نتایج این بررسی، افزایش به کارگیری ضمانت نامه و وجوه اداره شده سودآوری بانک را افزایش می دهد در حالی که افزایش استفاده از اعتبارات اسنادی کاهش سودآوری را در پی دارد. همچنین هیچ رابطه معناداری میان ارقام مذکور با نقدینگی مشاهده نشد. استفاده

از وجوه اداره شده در عین افزایش سودآوری، از طریق رشد دادن نسبت سپرده به دارایی منجر به افزایش اهرم مالی شده و بانک را در معرض ریسک اعتباری قرار خواهد داد (دولو، قلری، & صفری، ۱۳۹۶).

مدرس و طالع فرد (۱۳۸۹) طی پژوهشی بر مبنای تحقیقی تحت عنوان "اثر فعالیت‌های خارج از ترازنامه بر بازدهی بانک‌ها" (کالمزوتورت، ۲۰۰۹) به بررسی اثر فعالیت‌های خارج از ترازنامه بر روی ریسک و بازدهی بانک‌ها پرداخته‌اند. این پژوهش توصیفی با استفاده از مدل‌های آمار و اطلاعات ۱۰ بانک تجاری شامل ۶ بانک دولتی و ۴ بانک خصوصی در بازه زمانی ۱۳۸۷-۱۳۸۱ نشان دادند که فعالیت‌های خارج از ترازنامه تأثیر معناداری بر ریسک و بازده بانک‌ها دارد. این اثر معنادار میان فعالیت‌های خارج از ترازنامه و شاخص ریسک کل بانک‌ها مثبت و در نسبت با بازدهی بانک‌ها نیز با ضریب همبستگی نسبتاً بالایی اثر مثبت دارد.

کریمی و شجاع (۱۳۸۴) در یک پژوهش تفصیلی به معرفی و بررسی اقلام زیرخط بانک در ایران و کشور های توسعه یافته پرداخته‌اند. این پژوهش پس از مشاهده گسترش سریع و بی سابقه استفاده بانک‌های خارجی از اقلام زیرخط در طی دهه ۸۰ و ۹۰ میلادی صورت گرفت. این تحقیق دو هدف اصلی را دنبال می‌کند اول معرفی و تعریف این اقلام و بررسی علل رشد سریع آن‌ها در بانکداری بین‌الملل و دوم بررسی مو شکافانه مزایا و معایب آن‌ها. در این گزارش تأکید شده که مقررات‌زدایی‌های دهه ۷۰ در حوزه مالی و شدت گرفتن رقابت میان نهاد های مالی در کنار پیشرفت های سریع فنی و دانشی این حوزه منجر به حرکت بانک ها و سایر موسسات مالی به سمت ابداع و ارائه خدمات متنوع مالی شد تا هم حاشیه سود از دست رفته در بانکداری سنتی را جبران کنند و هم ریسک های روزافزون ابزارهای مالی متعارف را به نفع خود توزیع کنند (کریمی & شجاع، ۱۳۹۴)

یافته‌ها

در این بخش به بررسی یافته‌های حاصل از بررسی صورت‌های مالی بانک‌های منتخب می‌پردازیم.

سهم اقلام ریالی و ارزی

نقص در داده‌ها و رعایت سلیقه‌ای استانداردهای گزار شگری توسط بانک‌ها مانع از دستیابی به آمار دقیق نکول اقلام تعهدی ارزی و ریالی شده است.

نوسانات شدید بازار ارز طی سال‌های اخیر و اثر افزایش نرخ تسعیر اقلام ارزی موجود در ترازنامه شبکه بانکی ایران منجر به تغییرات قابل توجه اما بدون ما به‌ازای واقعی در ترازنامه بانک‌ها می‌شود.

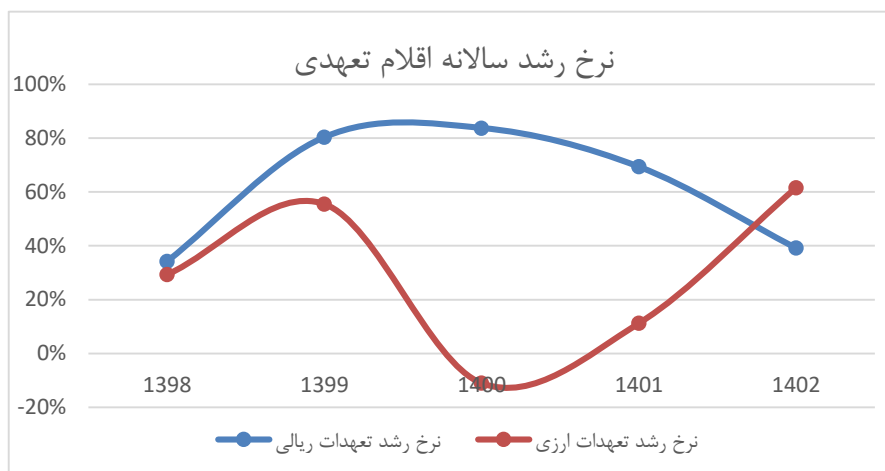
به عنوان مثال در مواردی بانک ها مبلغ مشخص و ثابتی اعتبارات اسنادی ارزی صادر کرده است که سالانه و بدون تغییر میزان ارزی آن تجدید می شود؛ این مبلغ ثابت ارزی سالانه و به واسطه تغییر نرخ مورد محاسبه ارز اعلامی از سوی بانک مرکزی، به صورت جهش و افزایش سهم در معادل ریالی آن نشان داده می شود.

مجموع تعهدات ارزی و ریالی	مجموع تعهدات ارزی	مجموع تعهدات ریالی	1402 (ارقام به میلیون ریال)
4,939,317,194	1,426,632,006	3,512,685,188	ملت
5,998,469,638	1,132,469,617	4,866,000,021	تجارت
932,834,710	6,964,818	925,869,892	رفاه
1,788,867,487	441,068,822	1,347,798,665	صادرات
13,659,489,029	3,007,135,263	10,652,353,766	جمع منتخب دولتی
1,560,841,041	362,044,882	1,198,796,159	شهر
595,537,586	30,020,445	565,517,141	خاورمیانه
1,227,598,365	52,078,586	1,175,519,779	اقتصاد نوین
2,133,646,180	411,635,172	1,722,011,008	پاسارگاد
357,216,316	1,519,784	355,696,532	سینا
466,994,703	9,394,000	457,600,703	کارآفرین
6,341,834,191	866,692,869	5,475,141,322	جمع منتخب غیردولتی
20,001,323,220	3,873,828,132	16,127,495,088	جمع کل

منبع: یافته های پژوهش، صورت های مالی منتشر شده در کدال

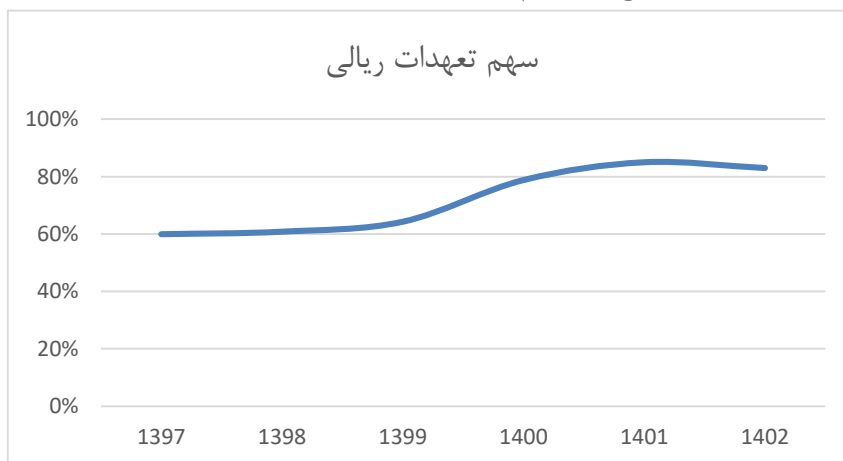
نمودار فوق نشانگر مجموع مانده ارقام ریالی و ارزی در بانک‌های منتخب است. همچنان که مشاهده می‌شود از مجموع بیش از ۲۰ هزار هزارمیلیارد ریال (۲ هزار همت) مانده اقلام تعهدی در بانک‌های مذکور حدود ۱۶۱۲ همت سهم اقلام ریالی است.

در طی سال‌های اخیر به واسطه تغییرات در بازار این اقلام و سیاست‌های بانک مرکزی، نرخ رشد هر گروه از اقلام ریالی و ارزی متفاوت از یکدیگر بوده است.

منبع: یافته‌های پژوهش، صورت‌های مالی منتشر شده در کدال

در طی سال‌های بعد از ۹۸ و آغاز دور دوم تحریم‌ها نرخ رشد اقلام تعهدی ارزی کاهش قابل توجهی را تجربه نمود اما اقلام ریالی طی دو سال ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ رشدهای سالانه بالای ۸۰٪ را تجربه کرد. کاهش نرخ رشد اقلام ارزی در حالی است که طی سال‌های مذکور شوک‌های ارزی منجر به افزایش ارزش ریالی این اقلام شده است. با این حال در سال ۱۴۰۰ نرخ رشد اقلام ارزی منفی شد اما در یک روند صعودی نرخ رشد اقلام ارزی در سال ۱۴۰۲ از نرخ رشد اقلام ریالی پیشی گرفت.

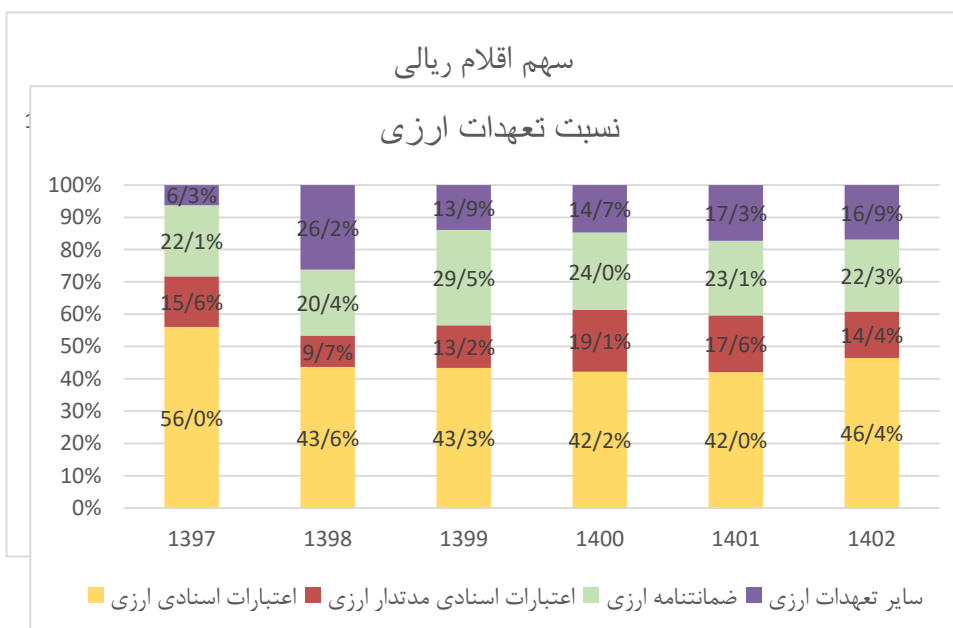

منبع: یافته‌های پژوهش، صورت‌های مالی منتشر شده در کدال

تا قبل از سال ۱۳۹۹ سهم اقلام ریالی در حدود ۶۰٪ کل تعهدات ثابت بوده اما طی سال‌های ۹۹ و ۱۴۰۰ سهم اقلام ریالی افزایش یافته و به بیش از ۸۰٪ تمام اقلام تعهدی رسیده است. به این ترتیب بررسی اقلام تعهدی ریالی با توضیح‌دهندگی مناسبی می‌تواند وضعیت کلی این اقلام را نشان دهد.

در بررسی داده‌های استخراج شده از بانک‌های مذکور مشخص شد که بیشترین سهم از اقلام تعهدی ریالی مربوط به ضمانت‌نامه‌های ریالی است. این ضمانت‌نامه‌ها به دلایلی مانند الزامات قانونی در اقتصاد ایران مورد اقبال قرار گرفته و سهم آن از کل اقلام زیرخط ریالی در یک‌روند افزایشی از ۴۷,۷٪ در سال ۹۷ به ۶۲,۴٪ در ابتدای سال ۱۴۰۲ رسیده‌اند. بخش مهمی از این ضمانت‌نامه‌ها مربوط به ضمانت‌نامه‌های حسن انجام کاری است که پیمانکارانی که با دولت کار می‌کنند موظف به دریافت آن هستند. به جز برخی ضمانت‌نامه‌ها مانند ضمانت‌نامه پرداخت که ریسک بالایی دارد، معمولاً ریسک سایر ضمانت‌نامه‌های متداول به نسبت اعتبارات اسنادی پایین‌تر است.

پس از ضمانت‌نامه‌های ریالی مجموع اعتبارات اسنادی شامل اعتبارات اسنادی ثبت شده در زیرخط

منبع: یافته‌های پژوهش، صورت‌های مالی منتشر شده در کدال

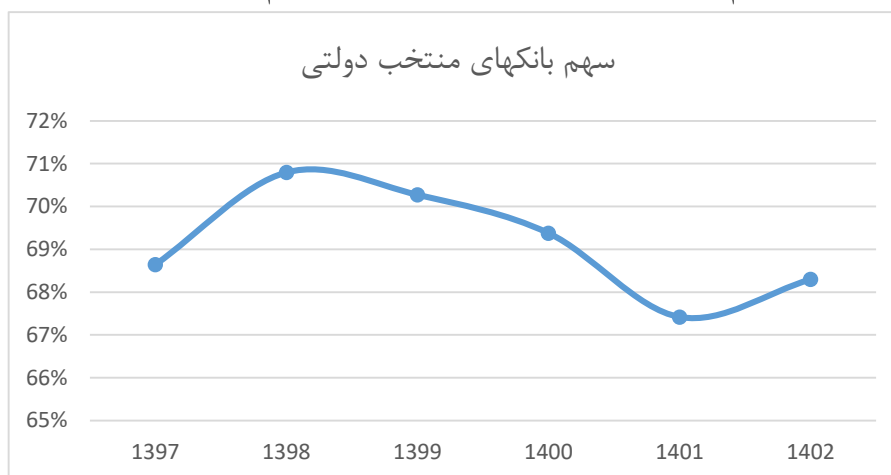
ترازنامه و اعتبارات اسنادی مدت‌دار ریالی حدود ۲۲,۵٪ تعهدات ریالی را تشکیل می‌دهند. سایر تعهدات

ریالی مانند تعهدات بابت تضمین اوراق مشارکت و تعهدات بابت تضمین اوراق گام و... نیز در یک روند کاهند سهمی حدود ۱۵,۵٪ را دارند.

در میان تعهدات ارزی، اعتبارات اسنادی ارزی با سهم ۴۶٪ کل اعتبارات اسنادی بیشترین سهم را در میان تمامی اقلام دارا است. پس از آن ضمانت نامه های ارزی با ۲۲,۳٪، سایر تعهدات ارزی شامل تعهدات بابت مبالغ ارزی دریافتی از صندوق توسعه ملی، تعهدات بابت قرارداد های ارزی و... با ۱۶,۹٪ و اعتبارات اسنادی مدت دار ارزی با ۱۴,۴٪ ترکیب تعهدات ارزی را تشکیل می دهند.

به تفکیک منتخب دولتی و غیردولتی

همچنان که از در نمودار های گذشته بیان شد از مجموع ۲۰۰۰ همت تعهدات در بانک های منتخب در ابتدای سال ۱۴۰۲ سهم ۴ بانک منتخب دولتی حدود ۱۳۶۵ همت و سهم ۶ بانک منتخب خصوصی

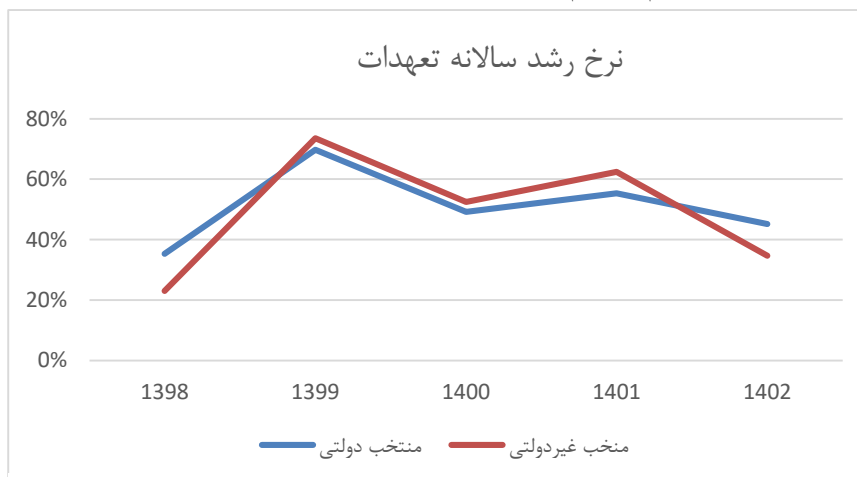
منبع: یافته های پژوهش، یادداشت های توضیحی صورت های مالی منتشر شده در سایت

کدال

حدود ۶۳۴ همت می باشد. هرچند ۶ بانک از ۱۰ بانک با نسبت اقلام زیر خط به کل دارایی بانک های خصوصی هستند اما حجم بالای دارایی بانک های دولتی مانند بانک تجارت و ملت منجر به سهم بالای ۶۸٪ درصدی بانک های دولتی منتخب در مجموع تعهدات ۱۰ بانک منتخب شده است.

نرخ رشد تعهدات در میان بانک های منتخب خصوصی و دولتی طی سال های ۹۸ تا ۱۴۰۲ تا حد زیادی مشابه بوده است.

نمودار زیر به صورت جزئی سهم هر کدام از بانک‌ها را از بازار تعهدات نشان می‌دهد.

منبع: یافته‌های پژوهش، یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی منتشر شده در سایت

مجموع تعهدات ارزی و ریالی	مجموع تعهدات ارزی	مجموع تعهدات ریالی	1402
24.7%	36.8%	21.8%	ملت
30.0%	29.2%	30.2%	تجارت
4.7%	0.2%	5.7%	رفاه
8.9%	11.4%	8.4%	صادرات
68.3%	77.6%	66.1%	جمع منتخب دولتی
7.8%	9.3%	7.4%	شهر
3.0%	0.8%	3.5%	خاورمیانه
6.1%	1.3%	7.3%	اقتصاد نوین
10.7%	10.6%	10.7%	پاسارگاد
1.8%	0.0%	2.2%	سینا

کارآفرین	2.8%	0.2%	2.3%
جمع منتخب غیردولتی	33.9%	22.4%	31.7%

منبع: یافته های پژوهش، یادداشت های توضیحی صورت های مالی منتشر شده در سایت

بانک های تجارت و ملت روی هم رفته بیش از نیمی از بازار تعهدات را در میان ۱۰ بانک منتخب در اختیار دارند و در میان بانک های خصوصی نیز بانک پاسارگاد هرچند سهم ۱۰ درصدی از این بازار را دارد اما با مقایسه کل این تعهدات با دارایی های این بانک می توان به متمرکزترین بانک شبکه بانکی در بهره گیری از ارقام زیرخط ترازنامه نام برد.

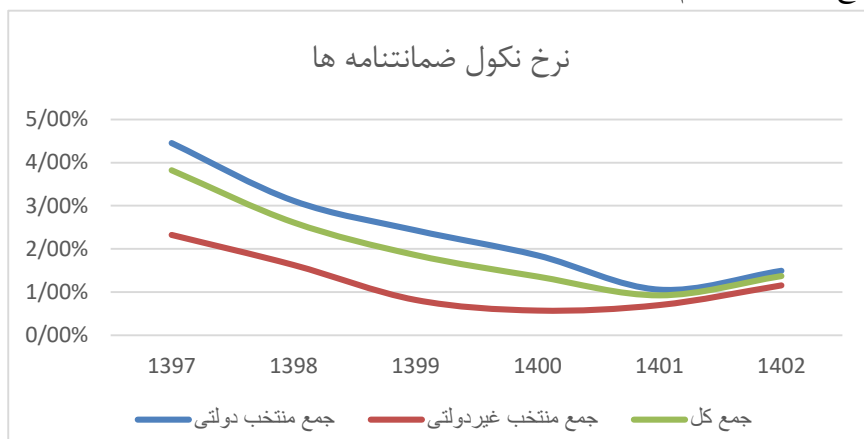
وضعیت نکول ارقام

منظور از نرخ نکول در محاسبات زیر نسبت مانده ردیف تسهیلات بابت هر کدام از ارقام زیرخط و بدهی بابت هر کدام از ارقام به کل این ارقام (مجموع مانده زیرخط بعلاوه آنچه با نکول به تسهیلات تبدیل شده) است.

پیش از بررسی این محاسبات باید یادآور شد که تحلیل های بانکی مبتنی بر داده های ترازنامه ای حاوی ضعف هایی هستند که نمی توانند به طور دقیق و وضعیت فعالیت این شبکه را بازنمایی کند. مهم ترین ضعف این تحلیل ها معیار قراردادن عدد مانده ارقام در محاسبات است. با این توضیح که برای بررسی دقیق فعالیت هایی مانند اعطای اعتبارات اسنادی و ضمانت نامه باید گردش این ارقام را بررسی کرد. به این معنا که باید دید در طی دوره های مشخص چه حجمی از این ارقام گشوده شده و چه حجمی از آنها ابطال شده است. برای مثال در برخی موارد یک بانک تا ۱۳ برابر عدد مانده خود در انتهای سال گردش ارقام داشته است. در آمار نکول نیز تا حد کمتری اینچنین است، ممکن است در طی دوره ارقام نکول شده قبلی پرداخت شود و مجدداً ارقام جدیدی نکول شوند.

نکته دیگری که محاسبات زیر را خدشه دار می کند تقلب بانک ها و شعب آن ها در نحوه ثبت و گزار شگری است؛ در بسیاری از موارد رؤسای شعب بانک ها به دلیل هزینه های نکول اعتبارات اسنادی اصل و سود این اعتبارات را با تسهیلات مرابحه تسویه کرده و در ردیف تسهیلات مرابحه طبقه بندی می کنند.

با وجود نکات بالا به دلیل محدودیت افشای اطلاعات و دشواری در گردآوری و استانداردسازی داده‌ها سعی شده است تحلیل‌ها حداکثر توضیح‌دهندگی از وضعیت واقعی را داشته باشند و حداقل تخمین خوبی از وضع موجود این اقلام در شبکه بانکی را ارائه دهند.

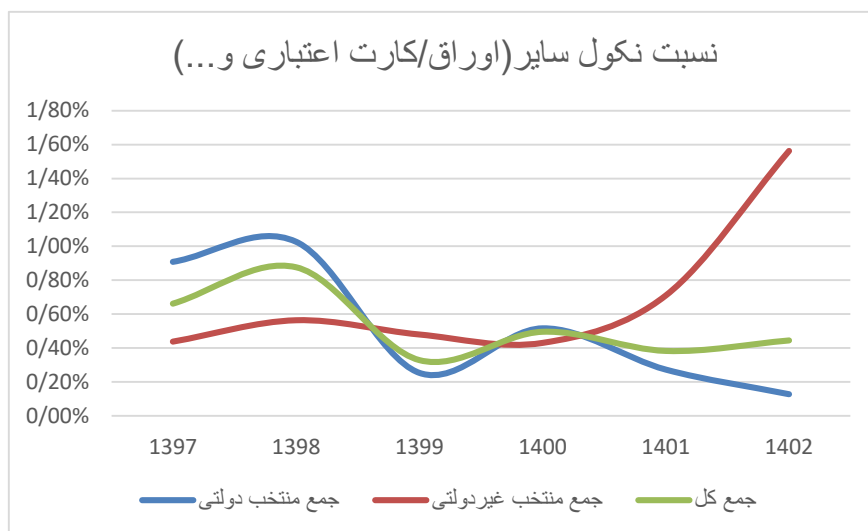

منبع: یافته‌های پژوهش، یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی منتشر شده در سایت

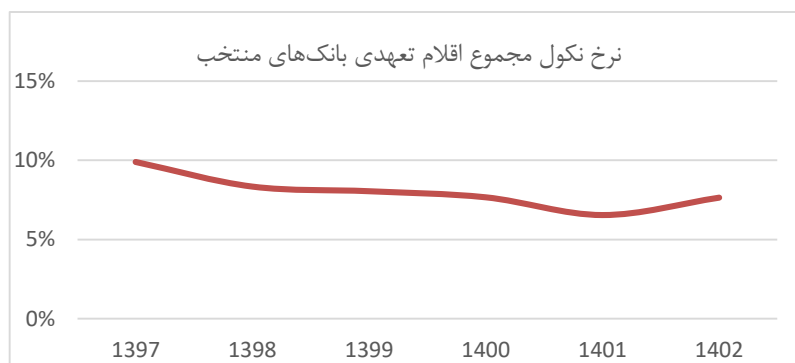
کدال

با بررسی نرخ نکول ضمانت‌نامه‌ها می‌توان به متوجه علت اقبال شبکه بانکی نسبت به ضمانت‌نامه‌های ریالی شد. نرخ نکول بسیار اندک این ضمانت‌نامه‌ها می‌تواند نشانگر انحراف حداقلی این ابزار از مسیر اصلی خود باشد. در یک‌روند کاهنده نرخ نکول این ابزار از نزدیک ۰.۴٪ در سال ۹۷ به کمتر از ۰.۲٪ در ابتدای ۱۴۰۲ رسیده است.

این وضعیت مطلوب در مورد اعتبارات اسنادی صدق نمی‌کند. در محاسبه نسبت تسهیلات بابت اعتبارات اسنادی به کل این اعتبارات (اعتبارات اسنادی موجود در زیرخط و اعتبارات اسنادی مدت‌دار به علاوه تسهیلات بابت اعتبارات اسنادی) به نسبت نکول‌های بالای ۲۰٪ می‌رسیم که با توجه به تقلب‌های فراوان در طبقه‌بندی و ثبت نکول‌ها عدد واقعی این نرخ بیش از این مقدار تخمین زده می‌شود. در مورد سایر اقلام تعهدی نیز با توجه به حجم اندک این اقلام و ماهیت متفاوت برخی از آن اقلام و همچنین نسبت‌های نکول بسیار کوچک نمی‌توان دلالت خاصی دریافت کرد. با این وجود تغییرات این نسبت برای سایر اقلام به شرح زیر است.

منبع: یافته‌های پژوهش، یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی منتشر شده در سایت کدال در نهایت و به صورت کلی نرخ نکول تمام اقلام زیرخط بانک‌های منتخب به صورت زیر خواهد بود: با توجه به ثابت ماندن نرخ نکول در اعتبارات اسنادی، کاهش قابل توجه نرخ نکول در انواع

منبع: یافته‌های پژوهش، یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی منتشر شده در سایت کدال

ضمانت‌نامه‌ها در شبکه بانکی منجر به کاهش نرخ نکول این ابزارها طی سال‌های مورد بررسی شده است.

نتیجه‌گیری

تحلیل‌های انجام‌شده بر اساس داده‌های خرد ترازنامه‌ای، بیانگر افزایش اندازه اقلام زیرخط ترازنامه شبکه بانکی به نسبت کل دارایی‌های بانکی پس از اعمال سیاست‌های محدودیت‌های مقداری توسط بانک مرکزی یعنی طی سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۲ است.

طبق نتایج پژوهش ضمانت‌نامه‌های بانکی ریالی دارای نرخ نکول بسیار پایین هستند درحالی‌که اعتبارات اسنادی دارای نرخ‌های نکول بسیار بالاتری هستند. این مسئله نشانگر فرایند صحیح نظارت و اعتبارسنجی در صدور ضمانت‌نامه‌ها و از سوی دیگر وجود کژمنشی‌هایی در فرایند صدور اعتبارات اسنادی هستیم که می‌تواند سلامت بانک را تهدید کند. علاوه بر این با تفکیک ریالی و ارزی هر یک از اقلام نشان دادیم طی سال‌های مذکور سهم اقلام ریالی بیشتر شده است.

در تفکیک بانک‌ها به دولتی و غیردولتی دریافتیم که در مورد ضمانت‌نامه، بانک‌های غیردولتی نرخ نکول پایین‌تری دارند، در اعتبارات اسنادی به جز سال ۱۴۰۱ بانک‌های خصوصی وضع بهتری داشتند و در مورد سایر اقلام نیز بانک‌های غیردولتی در سال ۱۴۰۲ با نرخ نکول بالاتری به نسبت دولتی‌ها مواجه هستند. یافته‌ها نشان می‌دهد با توجه به سلامت ضمانت‌نامه‌ها به لحاظ پایین بودن نرخ نکول امکان توسعه اقلام تعهدی با مکانیزم مشابه وجود دارد. از سوی دیگر نرخ نکول بالای اعتبارات اسنادی مهم‌ترین ریسک اقلام زیرخط است. علاوه بر بهبود سامانه‌های نظارتی داخلی بازرگری در روش‌های اعتبارسنجی مشتریان اعتبارات اسنادی و وثایق آن‌ها، اصلاح آیین‌نامه و اعمال محدودیت‌های مقداری برای بانک‌های ناسالم در صدور اعتبارات اسنادی پیشنهاد می‌گردد.

در انتها و برای پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌گردد تا با بررسی دقیق و عملیاتی فرایند صدور و نکول اعتبارات اسنادی، از این پدیده ریشه‌یابی شده و به پیشنهاد‌های دقیق اصلاحی منجر شود.

مراجع

پیردستان، مسعود؛ دلیری، سحر؛ زمان‌پور، زهرا. (۱۳۹۸). بررسی میزان تاثیرگذاری ایجاد تعهدات و اقلام زیرخط ترازنامه در ریسک بانک‌های تجاری ایران. *نخبگان علوم مهندسی*, ۵۹-۴۱.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (۱۴۰۲). گزارش آمارهای پولی و بانکی (نسخه آنلاین). بازیابی

از <https://www.cbi.ir>

سازمان بورس و اوراق بهادار. (۱۴۰۲). ترازنامه بانک‌ها و مؤسسات مالی (گزارش مالی سالانه). بازیابی

از <https://codal.ir>

- دولو، مریم؛ قلری، حسن؛ صفری، آرین. (۱۳۹۶). اقلام خارج ترازنامه و عملکرد بانک های تجاری. راهبرد مدیریت مالی، ۱۳۵-۱۵۸.
- علی مدد، مصطفی. (۱۳۸۲). استاندارد های حسابداری و نقد حسابداری و گزارشگری مالی در بانکهای ایران. بانکداری اسلامی.
- قاسمی، حمید. (۱۴۰۰). مرجع پژوهش. تهران: اندیشه آرا.
- کریمی، سید حمد؛ شجاع، مهدی. (۱۳۹۴). بررسی تخولات فعالیت های خارج از ترازنامه در بانک داری جهانی و مقایسه آن با بانک های ایران. بانکداری اسلامی، ۴۲۰-۳۷۷.
- کمالی، حسین. (۱۳۸۰). اقتصاد سیاسی روابط کار در ایران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات.
- مدرس، احمد؛ طالع فرد، عباس. (۱۳۸۵). اثر فعالیت های خارج از ترازنامه بر ریسک و بازده بانک ها. دانش حسابرسی، ۳۹-۵۷.
- مزینی، مسعود؛ مهاجری تهرانی، محمدحسن. (۱۴۰۱). بانکداری بین المللی (جلد ۲). تهران: موسسه آموزش عالی بانکداری ایران.

Al-Tahat, S, & AbuNqi, N. (2016). The Impact of Off-Balance Sheet Activities (OBS) on the Banking Risk and Revenue Growth for Jordanian Commercial Banks Listed on the Amman Stock Exchange (ASE). *Research Journal of Finance and Accounting*, 7, 82-92.

Basel III. (2017). Finalising post-crisis reforms. Bank for International Settlements. Basel Committee on Banking Supervision.

Boyd, A., & Graham, S. (1986). "Risk, regulation and bank holding company expansion into nonbanking. Federal Reserve Bank Minneapolis Quart, 2-17.

Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2020). *Principles of Corporate Finance* (13 ed.). McGraw-Hill.

Bučková, V. (2011). Off-balance sheet activities of the czech banking sector. doi:10.25142/AAK.2011.068

Chaudhry, M. (1994). Commercial bank's off-balance sheet activities and their relationship with market-based risk measures. 4th AFIR International Colloquium, 1241-1274.

FDIC. (2024). Risk Management Manual of Examination Policies. Federal deposit insurance corporation.

Hassan, M. (1993). The off-balance sheet banking risk of large US commercial banks. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 51-59.

- kagan, J. (2020, November 30). Retrieved from Investopedia: B2n.ir/y06193
- Pushkala, N., Mahamayi, J., & Venkatesh, K. (2017). Liquidity and Off-Balance Sheet Items: A Comparative Study of Public and Private Sector Banks in India. *Imperial journal of interdisciplinary research*. doi:10.18311/SDMIMD/2017/15721
- Sarlak, A., & Fatemeh, J. (2016). The Analysis of the Existence of the Hypothesis of Adverse Selection on the Relationship between Off-balance Sheet Items and the Bank's Risk. doi:10.22034/AMFA.2016.526246

